

КОНЦЕПТ КУТЯ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

*Розглядаємо вербальне вираження концепту **Кутя**, що передбачає вилучення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної системи зі словників різних типів (культурологічний аспект) і визначення особливостей його репрезентації в мові (семантичний аспект).*

Ключові слова: лінгвокультурологія, концептосфера, мікроконцептосфера, концепт.

Плотникова Н.В. Концепт *Кутя*: лингвокультурологический аспект. *В статье описываются особенности репрезентации концепта **Кутя** путем выборки информации об исследуемом фрагменте концептуальной системы из словарей разных типов (культурологический аспект), предпринята попытка определения его особенностей в украинском языке (семантический аспект).*

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, микроконцептосфера, концептосфера.

Plotnikova N.V. Concept *Kutia*: lingvoculturological aspect. *We describe the verbal representation of the concept **Kutia**. It assumes the selection of the information about the analyzing fragment from the dictionaries (cultural aspect) and the definition of the peculiarities of its representation in language (semantic aspect).*

Keywords: linguistic culturology, conceptosphere, microconceptosphere, concept.

Найголовніші свята всіх народів світу завжди супроводжувалися трапезою, а деякі страви, закріплюючись за конкретними святами та обрядами, поступово ставали обрядовими, зокрема обрядовими стали страви, що їх обов'язково готували впродовж різдвяно-новорічних свят – кутя, узвар, киши, млинець та карачун. Вивчення ролі їжі в календарних обрядах та вплив образів-концептів обрядових страв на формування засобів їх мовної репрезентації, а також аналіз цих засобів становлять предмет однієї із провідних галузей сучасного мовознавства – лінгвокультурології, оскільки **лінгвокультурологія** – це «комплексна наукова дисципліна про взаємозв'язок та взаємовплив культури і мови в її функціонуванні, що відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного та позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів й орієнтовно на сучасні пріоритети, що відображають нову систему цінностей» [5: 47]. У межах лінгвокультурології розглядаємо і святочні обрядові страви, передусім кутю.

Ураховуючи той факт, що до фундаментальних понять лінгвокультурології належить «концептуальна картина світу», вважаємо актуальним аналіз її складників – концептів і механізмів їх вербалізації. Попри те, що поняття «концепт» набуло широкого розповсюдження й стало об'єктом вивчення в сучасних наукових розвідках, воно все ще не має загальноприйнятого тлумачення, тому за робоче беремо визначення В. Карасика: «**Концепт** – багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості, що опредмечується в тій чи тій мовній формі» [8: 6-7]. Таким культурно значущим соціопсихічним утворенням є уявлення про обрядову страву – кутю,

що в мовній картині світу українців репрезентована концептом *Кутя* і становить предмет цього дослідження.

З огляду на лінгвокультурологічну спрямованість роботи, нагадаємо, що історико-етнографічні та культурологічні розвідки, присвячені лінгвістичному аналізу лексеми *кутя* як засобу мовного вираження концепту *Кутя*, проводилися в дисертації І. Бочарової [2: 52], але комплексний лінгвістичний аналіз мовних репрезентантів концепту *Кутя* у зв'язку з їх використанням в обрядовій лексиці в науковій літературі на сьогодні відсутній.

Відповідно, *актуальність* теми цієї розвідки зумовлена необхідністю опису концепту *Кутя* з огляду на нову лінгвістичну парадигму, що репрезентована лінгвокультурологічним напрямом у лінгвістиці з урахуванням як лінгвістичних, так і екстралінгвальних чинників. *Мета* статті – лінгвоконцептуальний аналіз мовного вираження концепту *Кутя*.

Загальновідомо, що поряд із концептом одним із фундаментальних понять лінгвокультурології є поняття «концептосфера», що його часто прирівнюють до концептуальної картини світу (ККС). У дослідженні під **концептосферою** розуміємо фрагмент ККС, сформований із концептів, що групуються за тематичною ознакою. У роботі таким фрагментом є концептосфера *Свята календарного циклу*, а відповідно, різдвяно-новорічна обрядовість становить частину цієї концептосфери, що її називаємо мікроконцептосфера (Мксф) *Святки*, базовою одиницею якої є концепт.

Для дослідження центральних концептів Мксф *Святки* застосовуємо комплексну методику, що поєднує елементи семантико-когнітивного та лінгвокультурологічного аналізів та базується на трьох етапах:

1) побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної щільності. **Номінативне поле концепту** – це сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у конкретний період розвитку суспільства [14: 66]. Номінативне поле концепту будуємо шляхом суцільної вибірки зі словників різних типів та етнографічних джерел прямих номінацій концепту, їхніх синонімів та дериватів. Номінативну щільність концепту пропонуємо подавати в цифровому еквіваленті, для чого вводимо поняття коефіцієнта номінативної щільності, що його обчислюємо за формулою $Q_{nd} = NF_c : NF_{mcs}$, де Q_{nd} – це коефіцієнт номінативної щільності, NF_c – загальна кількість одиниць номінативного поля концепту, NF_{mcs} – загальна кількість одиниць номінативного поля мікроконцептосфери, що становить 314 одиниць.

2) виділення та опис структурних елементів концепту. Згідно із методикою аналізу культурних концептів Ю. Степанова в структурі концепту виділяємо дві складові – культурну та поняттєву [19: 41]. Культурна складова містить три шари: а) історичний, де аналізуємо конкретне явище в складі святочної обрядовості з історико-етнографічного погляду; б) актуальний, у якому проводимо аналіз наявних синонімів та дериватів імені концепту; в) етимологічний, що його розгляд дає змогу визначити первинний зміст імені концепту. Поняттєву складову виявляємо шляхом аналізу значень основних мовних репрезентантів концепту, що проводиться методом компонентного аналізу. Згідно з методикою концептуального аналізу З. Попової та

Й. Стерніна, спільні або близькі за смыслом семи різних мовних репрезентантів одного концепту узагальнюємо й інтерпретуємо як когнітивні ознаки концепту [14: 201], що їх називаємо словисловим елементом або компонентом смислу концепту. Подібні словислові елементи отримуємо й упродовж аналізу всіх шарів культурної складової концепту, узагальнюючи та інтерпретуючи як словислові елементи первинний смисл імені концепту, смисли, що їх має концепт в історико-етнографічному контексті, лексичні значення синонімів та дериватів.

3) моделювання польової структури концепту. Розподіляючи концептополя на концептополе макро- і мікрорівня, А. Приходько до перших відніс ті, що включають множину концептів (у розвідці це Мксф *Святки*), у той час, як концептополе мікрорівня «можна умовно вважати ідіополем окремо взятого концепту» [15: 214]. Відповідно, концепт *Кутя* – це концептополе мікрорівня, що складається з ієрархії словислових елементів. До ядра відносимо словислові елементи, що виділені під час аналізу поняттєвої складової. Усі інші компоненти смислу, залежно від частотності їхнього використання, а також від сфери вжитку, належать до приядерної або периферійної зон. Польові структури всіх концептів у складі Мксф *Святки* подаємо з урахуванням їх особливостей у різні періоди.

Визначаючи Мксф *Святки* концептополем макрорівня, згідно з канонами теорії поля, вичленовуємо три зони (ядро, приядерну зону та периферію). З огляду на те, що концепт *Кутя* побутує не лише у святочній обрядовості, а й в інших обрядах, тобто міститься на перехресті різних мікроконцептосфер, відносимо його до периферійної зони мікроконцептосфери *Святки*.

Культурологічно-лінгвістичний аналіз концепту *Кутя*. І. Культурна складова. А) історичний шар. Упродовж Різдвяних святків головні обрядові застілля відбувалися напередодні трьох свят: Різдва, Нового року та Водохреща. Основною стравою святкового застілля була обрядова каша – кутя, й за свідченням М. Сімонова (М. Номіса), «серед продуктів харчування, якими господиня-українка намагалася заpastися ще до Багатої куті, найважливішими, без сумніву, були харчі для виготовлення куті ... » [13: 275], оскільки здавна кутю вважали основною обрядовою стравою. На її давність указував ще Х. Вовк, порівн.: «Одварені в воді зерна пшениці або ячменю з медом ... нагадують ще неолітичну епоху» [4: 188]. Як правило, кутю «заправляли медовою ситою, цукровим сиропом, маком», що мало символічне значення, оскільки мед означав солодкість буття. За свідченням О. Афанасьєва, мед та кутя вважаються необхідними під час «похорон та поминок, оскільки смерть за народним світоглядом – це друге народження людини для іншого, потойбічного життя» [1: 751]. Різдвяно-новорічні поминальні обряди та традиції з кутею свідчать про релігійну повагу до померлих, що яскраво виражено в таких традиціях, як «ставити кутю» в сіно на покуті; «залишати кутю на столі» для померлих предків; «нести кутю» своїм старшим родичам. До поминальних обрядів із кутею відносимо звичай, зафіксований на Калущині І. Левкович, згідно з яким родичі йдуть «перед святвечором із свічкою та кутею на цвинтар, на гроби найближчих родичів – батька чи матері» й «кутю в мисочці кладуть на гробах»

[11: 17]. Ці традиції є символічним поєднанням родини у святковий період через уявне пригощання живих та померлих родичів кутею.

На Голодну кутю після святкової трапези в багатьох областях України проводився обряд, що називався «випровадження куті» (у деяких місцевостях це робили на Різдвяний день – 21 січня). Обряд полягав у тому, що «дорослі, а частіше діти, виходили надвір і зчиняли шум: галасували, били макагоном або поліном у ріг хати, по воротах, порожніх цебрах тощо» [9: 314], вигукуючи: «Геть, кутя, з покутя, а ти, озвар, іди на базар». Інші присутні брали горщик, у якому варилася кутя, і, «проказавши те ж саме, кидали його та розбивали об ворота» [7: 71]. О. Курочкін припускає, що «звичай “випровадження куті” в українців у минулому виконував магічну функцію відлякування “нечистої сили”» [9: 314]. Але вірогіднішою видається думка М. Сумцова: у давнину обрядову кашу «приносили в жертву богам землеробства та скотарства», а «посуд розбивали по закінченню жертвопринесення», оскільки «посудини, що використовувалися богами, не можуть слугувати людям» [20: 183, 186], тобто кутя – це не лише поминальна страва, а й страва для жертвопринесення (або їжа Бога), і «проганяння куті» – це завершення низки зимових жертвопринесень.

Робимо висновок, що кутя в обрядах Різдвяних свят уживалася лише в поминальних обрядах, що не містять християнських рис і підґрунтям для їх виникнення став міфологічний світогляд язичників. Отже, визначаємо концепт *Кутя* залежно від його ролі в структурі свідомості як міфологеми; з позиції суб'єкта концептуалізації – як універсальний концепт; на підставі параметра об'єкта концептуалізації – артефакт; за якістю інформації – поняттєво-логічний.

Аналіз історичного шару культурної складової концепту *Кутя* дав змогу виявити його смислові елементи: 'каша', 'поминальна їжа', 'поминки', 'нести вечерю', 'покуть', 'весілля', 'похорон', 'цвинтар', 'проганяння куті', 'жертвопринесення', 'зерно', 'мед', 'пшениця'. На лексичному рівні згадана міфологема репрезентована відповідною лексемою – *кутя*.

Б) етимологічний шар. Етимологія іменника *кутя* цілком прозора:

	Слов'янські мови	Неслов'янські мови
<i>Кутя</i>	Р. <i>кутья</i> «кутя», блр. <i>куця</i> «кутя; святий вечір», др. <i>кутия</i> «кутя», стсл. <i>коуця</i> «вид страви (очевидно, горох або хліб, розмочений у воді)», польськ. <i>kusja</i> «певна потрава, обов'язкова для величання Божого народження», болг. [<i>кутіа</i>] «пшениця, зварена для поминок; коливо» [6; 3: 163].	Щодо існування цього іменника в інших мовах етимологічні словники інформації не містять.

Отже, міфологема *Кутя* могла існувати у свідомості носіїв мови з давніх часів та, відповідно, завжди містила компоненти смислу '*страва*', '*зерно*' '*пшениця*', '*поминки*'.

В) актуальний шар. Лексичні ознаки. Словник синонімів української мови містить синоніми до лексеми *кутя* лише в значенні *каша* (як повсяк-

денна їжа), що не мають відношення до зимової календарної обрядовості, тому ці синоніми в роботі не розглядаємо [16, 1: 739]. Історико-етнографічні джерела на позначення різдвяно-новорічної обрядової каші фіксують номінації *дзьобавка*, *пшениця*, *логаза* [10: 58; 18: 102–103; 21: 15], які визнаємо етнографічними синонімами лексеми *кутя*.

Ритуальна страва мала стояти на покуті — почесному куті хати, а звідси, очевидно, і назва «кутя». К. Сосенко зазначає, що *кутя* — «це арабське слово “kut” (кут), що значить пожива, страва в кращім розумінні слова» [18: 103], і оскільки староукраїнське свято народження світа (Різдво) збігається з арабським святом майбутнього відродження світа (під час якого також споживають кутю), то К. Сосенко припускає, що слово *кутя* є давнім запозиченням із арабської мови. М. Сімонов (М. Номіс) стверджував, що в Україні кутею називають пшеничну крупу, стовчену «у ножаній ступі», що рухається за допомогою людських ніг [13: 276], тобто *кутя* — це пшенична крупа, і тому (унаслідок метонімічного перенесення) каша, зварена із цієї крупи, також називається кутею. Існують й інші пояснення назви *кутя*, але всі вони, як і репрезентовані, не мають фактичного підтвердження.

К. Сосенко зазначає, що «у Гуцулів називають варену пшеницю “дзьобавкою”; се очевидно тому, що колись їлося її дзьобаючи, вибираючи зерно за зерном та жуучи» [18: 102–103]. Оскільки *кутя* — це найчастіше каша з вареної пшениці, то використання назви *дзьобавка* на позначення куті відбувається унаслідок метонімічного перенесення. На позначення святочної обрядової каші К. Сосенко також уживає назву *логаза*, що, можливо, була запозичена з угорської мови, порівн.: «Можливо походить від угор. *lóhoz* “для коня”, форми іменника *ló* “кінь” з післяіменником *-hoz* “до, для”» [6; 3: 279]. *Логазу* виготовляють із ячменю, що ним годують коней, а інколи з ячменю готують кутю, звідси й назва — каша для коней, тобто *логаза*. Але в більшості регіонів України святочну обрядову кашу виготовляли з пшениці, що й лягло в основу ще однієї номінації цієї каші — *пшениця*.

Констатуємо наявність в українській мові для вираження міфологеми *Кутя* синонімічного ряду: КУТЯ — ПШЕНИЦЯ — ДЗЬОБАВКА — ЛОГАЗА з архісеомою *каша*. Назви *пшениця*, *дзьобавка*, *логаза* відомі лише в окремих населених пунктах Західної України, тому визнаємо домінують цього ряду лексему *кутя*, що і стала назвою концепту.

Словотвірні ознаки. Згадані лексеми не мають дериватів. Кількість одиниць номінативного поля концепту *Кутя* дорівнює 4, а коефіцієнт його номінативної щільності становить 0.012, що свідчить про традиційність використання саме назви *кутя*, ніж про недостатню комунікативну релевантність згаданого концепту. У сучасний період у своїй концептуальній структурі згаданий концепт містить смисловий елемент ‘*обрядова їжа*’.

II. Поняттєва складова. Мовні репрезентанти міфологеми *Кутя* — лексеми *кутя*, *пшениця*, *дзьобавка*, *логаза*. Аналізуючи значення лексеми *кутя*, особливу увагу приділяємо тому значенню слова, що пов’язане з їжею в період зимових свят, зокрема ЛСВ ‘*обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохреща*’.

Лексикографічні джерела не містять такого значення лексеми *пшениця*, як ‘*обрядова каша*’. Але І. Лепша зазначає, що на Буковині кутю називали «пшениця» [12: 43], тому вважаємо можливим виділити в семантичній структурі лексеми *пшениця* ЛСВ ‘*обрядова пшенична каша, уживана напередодні Різдва та Водохреща на Буковині*’.

Лексеми *дзьобавка* і *логаза* в лексикографічних джерелах мають лише одне значення, порівн.: «**Дзьобавка** – пшенична каша з медом чи цукром» [3: 293]; «**Логаза** – ячна каша з салом або олією» [17, 4 : 539; 3: 625]. За свідченням О. Курочкина, «на Гуцульщині обрядова каша – кутя – зафіксована під назвою “дзьобавка”» [10: 58], а К. Сосенко вказує на використання *логази* в горах Західної України замість обрядової куті [18: 102], тому в семантичній структурі лексеми *дзьобавка* виділяємо ЛСВ ‘*пшенична каша з медом чи цукром, уживана як обрядова каша напередодні Різдва чи Водохреща на Гуцульщині*’, а в семантичній структурі лексеми *логаза* виділяємо ЛСВ ‘*ячна каша з салом або олією, уживана в західноукраїнських горах як обрядова каша напередодні Різдва чи Водохреща*’.

Семний набір усіх згаданих ЛСВ подано в таблиці:

МОВНИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ	ЛСВ	СЕМИ
<i>кутя</i>	Обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохреща.	1. Каша. 2. Ячна каша. 3. Пшенична каша. 4. Обрядова каша. 5. Обрядова каша напередодні Різдва. 6. Обрядова каша напередодні Водохреща.
<i>пшениця</i>	Обрядова пшенична каша, уживана напередодні Різдва та Водохреща на Буковині.	1. Каша. 2. Пшенична каша. 3. Обрядова каша.
<i>дзьобавка</i>	Пшенична каша з медом чи цукром, уживана напередодні Різдва чи Водохреща на Гуцульщині.	4. Обрядова каша напередодні Різдва. 5. Обрядова каша напередодні Водохреща.
<i>логаза</i>	Ячна каша з салом або олією, уживана в західноукраїнських горах як обрядова каша напередодні Різдва чи Водохреща.	1. Каша. 2. Ячна каша. 3. Обрядова каша. 4. Обрядова каша напередодні Різдва. 5. Обрядова каша напередодні Водохреща.

Відповідно, у свідомості сучасних українців міфологема *Кутя* як складник Мксф *Святки* містить такі смислові елементи, як ‘*страва*’, ‘*каша*’, ‘*обряд*’.

Проведений комплексний аналіз концепту *Кутя* як складника Мксф *Святки* сприяв виділенню її домінуючих смислових елементів, що дало змогу розглянути цей концепт з огляду на його польову організацію:

Концептуальна структура міфологеми *Кутя*

ПЕРІОД	КОМПОНЕНТИ СМИСЛІВ
<i>Дохристиянська доба</i>	1. <i>Ядро</i> : «каша», «страва», «обрядова їжа», «обряд»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «нести вечерю», «проганання куті», «покуть», «поминки», «поминальна їжа», «похорон», «жертвопринесення»; 3. <i>Периферія</i> : «весілля», «мед», «зерно», «пшениця», «цвинтар».
<i>Доба християнства</i>	1. <i>Ядро</i> : «каша», «страва», «обрядова їжа», «обряд»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «нести вечерю», «проганання куті», «покуть», «поминки», «поминальна їжа», «похорон», «жертвопринесення»; 3. <i>Периферія</i> : «весілля», «мед», «зерно», «пшениця», «цвинтар».
<i>Сучасний період</i>	1. <i>Ядро</i> : «каша», «страва», «обрядова їжа», «обряд»; 2. <i>Приядерна зона</i> : «нести вечерю», «проганання куті», «покуть», «поминки», «поминальна їжа», «похорон»; 3. <i>Периферія</i> : «мед», «зерно», «пшениця», «цвинтар».

На сучасному етапі ядерні компоненти смислів для міфологеми *Кутя* складають $\approx 28\%$ і протягом віків у цій зоні не відбулося жодних змін.

Відсоткове вираження компонентів смислів приядерної зони для міфологеми *Кутя* сягає $\approx 42\%$, але впродовж віків у цій зоні наявні незначні зміни, порівн.: у сучасний період міфологема *Кутя* втрачає смисловий елемент ‘жертвопринесення’, оскільки каша перестає розумітися як жертва богам.

Периферійна зона міфологеми *Кутя* містить $\approx 28\%$ смислових елементів. Зоні периферії також властиві зміни, зокрема в сучасний період із концептуальної структури міфологеми *Кутя* зникає смисловий елемент ‘весілля’, оскільки кутю перестають уживати як святкову страву на весіллях.

Результати вивчення міфологеми *Кутя*, що отримані за допомогою компонентного, етимологічного та історико-культурологічного аналізу, дають змогу зробити висновок: попри те, що сьогодні цей загальноукраїнський концепт міститься на периферії української культури, можливо, раніше він був більш значущим у житті українців.

Запропонована методика комплексного аналізу культурних концептів може бути використана для вивчення інших подібних концептів, що є перспективним у сучасний період, коли простежуємо помітне посилення уваги до національної самобутності української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Афанасьєв А.Н.** Поэтические воззрения славян на природу : Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов : в 3 т. / А.Н. Афанасьев. – М., 1865–1869. – Т. 3. 2. **Бочарова І.В.** Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І.В. Бочарова. – Київ, 1999. 3. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К., 2007. 4. **Вовк Х.К.** Студії з української етнографії та антропології / Х.К. Вовк. – К., 1995. 5. **Воробьєв В.В.** О понятии лингвокультурологии и её компонентах / В.В. Воробьев // Язык и культура / Сост. С.Б. Бураго. – К., 1993. – С. 42–48. 6. **Етимологічний** словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; [гол. ред. О.С. Мельничук]. – К., 1982–2006. – Т. 2. : Д-Коп. – 1985; Т.3. : Кора – М. – 1989. 7. **Іванов П.В.** Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П.В. Иванов. – Харків, 2007. 8. **Карасик В.И.** Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : [сборник научных трудов]. – Волгоград–Архангельск, 1996. – С. 3–16. 9. **Курочкін О.В.** Календарні звичаї та обряди / О.В. Курочкін // Українці : Історико-етнографічна монографія : в 2 кн. – Опішне, 1999. – Кн. 2. – С. 297–332. 10. **Курочкін О.В.** Новорічні свята українців : традиції і сучасність / О.В. Курочкін. – К., 1978. 11. **Левкович І.** Українські народні різдвяні звичаї / Ізидора Левкович. – Лондон, 1956. 12. **Лепша І.** Новорічні свята / Іван Лепша // Наука і суспільство. – 1990. – № 12. – С. 42–48. 13. **Номись М.** Різдвянні святки / М. Номись // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. – 1861. – № 1. – С. 267–281. 14. **Попова З.Д.** Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М., 2007. 15. **Приходько А.М.** Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя, 2008. 16. **Словник** синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурачок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К., 1999–2000. – Т. 1. : А-Н. – 1999. 17. **Словник** української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; [гол. ред. І.К. Білодід]. – К., 1970–1980. – Т.4 : І-М. – 1972. 18. **Сосенко К.** Різдво-Коляда і Шедрий вечір : культурологічні оповідання / К. Сосенко. – К., 1994. 19. **Степанов Ю.С.** Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1997. 20. **Сумцов Н.Ф.** Хлеб в обрядах и песнях / Н.Ф. Сумцов // Символика славянских обрядов : Избранные труды / Н.Ф. Сумцов. – М., 1996. – С. 158–267. 21. **Шухевич В.О.** Гуцульщина : в 5 ч. / В.О. Шухевич. – Верховина, 1999. – Ч. 4.